

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРЕЦИЗІЙНИЙ ФЕНОМЕН ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

З огляду на сучасне уявлення про права людини як про моральний стандарт людської цивілізації, з'ясовано теоретико-правову сутність цього значущого наукового концепту, проаналізовано деякі підходи вітчизняних учених до осмислення феноменологічної прецизійності у визначеннях цього поняття. Наголошено на значенні пошуків оптимальних варіантів його науково-обґрунтованих дефініцій для правозастосовної практики.

Ключові слова: права людини, терміни, поняття, загальна теорія права, прецизійність, феномен.

Постановка проблеми. До тріади фундаментальних цінностей сучасної людської цивілізації віднесено, поряд з демократією та верховенством права, таку складну багатомірну практично значущу категорію як права людини. Будучи нормативною формою взаємодії індивідів, суспільства, держави права людини є ключовим елементом правової сутності людини. Вони окреслюють сферу автономії індивіда у взаємовідносинах з іншими особами, суспільством і державою, визначають обсяг його індивідуальної сфери. Коли йдеться про генезу цього правового феномена, то в науці зафіксовано процес історичного розвитку його сучасної концепції, що розпочинається ідеєю природних прав, утіленою у філософських ученнях мислителів Античності, а з еволюцією людської цивілізації поглиблених у добу Відродження, Нового часу та в наступні епохи. Отже, до змісту прав людини та їх розподілу прийнято підходити з конкретно-історичних позицій. Сучасний каталог прав людини, зафіксований у міжнародно-правових документах, – результат тривалого історичного становлення еталонів і стандартів, дотримання яких вважається нормою життєдіяльності цивілізованої спільноти. Водночас із цими нормативами розроблялися і формувалися в юриспруденції і різновекторні підходи до інтерпретації цього поняття, що і призвело до багатоманіття наявних його визначень. Тому актуалізується потреба певною мірою досягти уніфіковано осмисленого трактування змісту поняття прав людини, що конче важливо, з огляду на передбачувані у найближчій перспективі, розгляд і ухвалення підготовленої оновленої редакції Розділу другого Конституції

України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де досягнуто певного рівня узгодженості з міжнародно-правовими актами з цієї проблематики.

Стан дослідження. Словосполучення «права людини» належало до низки найуживаніших понять у політико-правовому дискурсі другої половини XX століття, таким залишається і тепер, у перші десятиліття XXI століття. Цілком зрозуміла значна увага наукової спільноти до цього феномену, що певною мірою підтверджується поглядом відомого авторитетного фахівця з праволюднинної проблематики П. Рабіновича: «Сучасна новітня історія людства є історією боротьби саме за межі прав людини (а конкретніше – за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж)» [1, с. 14]. Зазначимо, що ця боротьба відбувалася у різних формах, під різними гаслами, а отже, різні смисли й значення вкладалися у це поняття. «Навіть термінологія зазнавала змін – від термінів «свободи», «вольності» через «природні права», «права чоловіка» до терміна «права людини», який був уперше вжитий ... у 1942 р. при підготовці до створення ООН» [2, с. 75].

Отже, понад сім десятиліть формувалася доволі складна структура цього явища, дослідники якого, за слушним зауваженням В. Мицика, «майже завжди починають з питання про поняття терміна «права людини» (що таке «права людини») і у більшості випадків (наприклад, Броунлі Ян чи Дарен О'Бірн) доходять невтішного висновку, що цей термін використовується часто, проте розуміється рідко» [3, с. 33–34]. Очевидно, на поліпшення цієї ситуації мають вплинути напрацювання концепції універсальності прав людини. Це зобов'язує звернути особливу увагу на виважено змістовну наповненість визначення поняття. У цьому напрямі протягом останніх років плідно працювала низка вітчизняних учених, серед яких П. Рабінович та колектив очолюваної ним Лабораторії прав людини, С. Головатий, О. Петришин, Р. Мартинюк, В. Мицик.

За останні роки вітчизняна юридична наука збагатилася десятками монографій, підручників, навчальних посібників, а також сотнями наукових статей, в яких певною мірою висвітлювалася означена проблематика. Автори цих публікацій, розглядаючи закономірності існування й розвитку державно-правових явищ, приділяли увагу контекстуальному понятійному апарату, разом і визначеності зазначеного концепту.

Отже, **метою** цієї статті є спроба узагальнити окремі поширені підходи учених до теоретико-правового осмислення феноменологічної прецезійності у визначенні поняття прав людини на основі аналізу сутності цього концепту.

Виклад основних положень. Формування понятійного апарату юридичної науки – одне із найактуальніших завдань на шляху її інтенсивного розвитку в напрямі євроінтеграційних процесів. Над виконанням його активно працюють відомі вітчизняні учені, які глибоко усвідомлюють не лише наукове, а й прагматичне значення таких досліджень. Академік М. Панов у цьому контексті зазначає: «Правові категорії і поняття відображають певний рівень (зріз) знань (інформації) у галузі державно-правових явищ, незалежно від того, включені чи не включені ці категорії і поняття у позитивне право – у закони чи підзаконні нормативно-правові акти. Ці наукові нормативно-правові утворення як результат наукового пізнання, безумовно, передують їх офіційному (нормативному) визнанню і закріпленню у правовій «матерії» у процесі правотворення» [4, с. 50].

Це слушне зауваження цілком стосується й феномена, про який йдеться та поняттєва інтерпретація якого значною мірою пов'язується із тим розумінням насамперед терміна «поняття», що й відображається на визначенні феномена. Тому, на наш погляд, окрім розгляду різноманітних дослідницьких підходів, «кожний з яких зумовлюватиме той чи інший, зазвичай неоднозначний результат наукового пошуку» (П. Рабінович), важливо акцентувати також на наукознавчому трактуванні лексем «поняття» і «термін».

Не вдаючися до глибокого аналізу, наведемо кілька визначень, запропонованих сучасними фахівцями з наукознавства, котрі вивчають закономірності функціонування науки, а також розвиток, структуру і динаміку наукової діяльності. То ж порівняймо: «Поняття – форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; думка або система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками» [5, с. 169–170]. «Поняття – форма мислення, що відображає предмети і явища дійсності у вигляді сукупності їх загальних і відмінних ознак: виступає основним засобом формування та акумуляції досягнутих людиною наукових і практичних знань; вища форма думки, де відображаються суть предмета чи класу понять; носії понять – слова і терміни; зміст поняття – відображена у свідомості сукупність суттєвих ознак предмета чи ряду однорідних предметів» [6, с. 352].

Якщо у цих визначеннях трактувалися спільна філософська основа, адже зміст лексеми «поняття» відображається у свідомості сукупністю суттєвих ознак предмета чи низки однорідних предметів, то у запропонованому вітчизняними науковцями визначенні лаконічно передавалася суть концепту: «Поняття – відображення найбільш суттєвих і важливих предмету чи явищу ознак» [7, с. 140].

Як бачимо, у всіх наведених дефініціях наголошується на визначальному чиннику, якими є ознаки. Цей чинник присутній також і у визначенні М. Панова: «Правові поняття – основні одиниці розумової діяльності людини (її значень), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів явищ, процесів, становищ у сфері держави і права» [4, с. 51].

Носії понять – слова і терміни. Враховуючи це, виникає бажання з'ясувати лексичну правомірність використання своєрідного гібридного неологізму «терміно-поняття», адже кожне із цих слів самостійно виконує своє змістове навантаження. Про тлумачення другого члена цього тандему зазначалася, а щодо першого, то наведемо формулювання цитованих науковців: «Термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, яке точно й однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки..., суспільного життя тощо, його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери» [5, с. 175].

Активно і широко вживаний професором П. Рабіновичем неологізм, на наш погляд, виправданий з огляду, насамперед, на можливість поглиблення теоретико-методологічних аспектів праволюдних досліджень, зокрема на збагачення їх терміно-поняттєвого інструментарію. І це стосується насамперед «того феномена, який відображається терміно-поняттям «права людини» (чисто «людські права»)» [8, с. 10]. Слушним, ми вважаємо, з методологічного погляду є й застереження авторитетного ученого: «Оскільки у науці (а в юридичній науці – особливо, та й до речі в юридичній практиці) основні терміни мають тлумачитися – в ідеалі – тільки однозначно, то зазвичай поняття про різні явища мають позначатися, відповідно, й різними термінами. Це правило набуває надзвичайно важливого значення, коли йдеться про правоназви, зокрема назви праволюдні» [8, с. 17–18]. Хіба що до цього варто додати ще й таке: коли йдеться про формування обґрунтування концепту «права людини», то треба, очевидно, подбати про надання йому належного рівня прецезійності («властивість, що визначається найвищою точністю» [9, с. 923]). Саме такий підхід дав змогу харківському ученому запропонувати чітко аргументоване визначення поняття: «Права людини – це основні можливості, необхідні для існування та розвитку особи, які визначаються універсальними, невід'ємними та рівними для кожного і мають гарантуватися державою в обсязі міжнародних стандартів» [10, с. 247].

Того ж року (2014) інший колектив харківських правознавців оприлюднив дещо відмінний варіант визначення: «Права людини – це невід'ємні можливості (соціально-економічні, політичні, культурні

тощо) вільної життєдіяльності, вільного самовизначення людини в суспільстві» [11, с. 297]. Безумовно, обидва визначення збагачують понятійний арсенал праволюднинної проблематики, однак у разі їх порівняння помітне ігнорування авторами другого варіанта аспекту державних гарантій. У цьому вбачається вплив на визначення поняття двох різнопланових підходів.

Натомість В. Мицик пропонує визначати означене поняття як політико-правову і юридичну категорію з урахуванням і природних, і позитивних прав людини: «Позитивні права людини – це певні блага і можливості, які не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх законодавчого закріплення і державних кордонів, якими людина наділена внаслідок того, що вона є людиною від народження» [3, с. 36]. Автор уточнює, що термін «благо» він розглядає «як задоволення певних людських потреб». І далі, коментуючи запропоноване визначення, учений загалом характеризує сутність прав людини, що виявляється в їх основних властивостях: «В рамках ідеології лібералізму, – наголошує В. Мицик, – вони покликані забезпечити такі істотні блага, як недоторканість життя, честь і особисту гідність, особисту безпеку, рівність всіх людей перед законом, свободу віри і совісті, блага приватного і сімейного життя та ін. Такі права і свободи не в змозі надати нам юридичні гарантії їх забезпечення, передбачається, що вони, відповідно до загально визначеного принципу справедливості, повинні захищати нас від принижень і посягань на нашу гідність з боку державної влади і інших людей» [3, с. 36–37].

Чи можна вважати прийнятним і доцільним використання терміна «благо» у запропонованому визначенні поняття? Однозначно відповісти на це питання складно. І ось чому. Як уважають філософи права, «благо – філософсько-етична універсалія, яка має виражені метафізичні, онтологічні та соціальні ознаки... Надситуативна природа блага, його здатність до опору спробам прагматично мотивованих корекцій дають йому змогу виконувати важливу критеріальну функцію у філософських дискурсах із природно-правовою орієнтованістю» [12, с. 34–35].

З огляду на ці положення, маємо підстави вважати, що «прагматично мотивований» розгляд згаданим ученим соціологеми «благо» у значно спрощеному трактуванні викликає певний сумнів щодо доцільності використання цього терміна у зазначеній дефініції поняття прав людини. Однак спробу урізноманітнити і змістовно наповнити цю дефініцію варто визнати креативною, хоча процитоване авторське розуміння блага цілковито вкладається у сферу, що охоплює

найбільш значущі можливості, стандарти життєдіяльності людини. Отже, головним компонентом цієї дефініції визнано лексему «можливість, -вості», за тлумачним словником, це – «наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь» [9, с. 536].

Зазначимо, що це слово стало своєрідною константою здебільшого визначення досліджуваного прецизійного феномену, що запропоновані вітчизняними ученими-теоретиками права. З цим солідарні і філософи права, які подають таке визначення: «Права людини – певні *можливості* (свободи) людини, необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно обумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і закріплені як міжнародні стандарти» [12, с. 257].

Як зазначалося, і в цьому разі йдеться про будь-які суб'єктивні права індивіда чи особи, що передбачають десятки варіантів їх правомірної поведінки, а насамперед «про *фундаментальні можливості*, необхідні для гідного існування і розвитку людини у певних історичних умовах (наприклад, право на життя, свободу, право не зазнавати катувань чи примусової праці, прав на достатній рівень життя)» [10, с. 298].

Отже, можемо констатувати, що учені використовують доволі широкий спектр дослідницьких підходів, аби сформулювати на певному прецизійному рівні означені поняття. Слушним у цьому контексті є застереження професора П. Рабіновича: «Вирішення будь-якого дослідницького завдання визначальною мірою завжди залежить від того, який саме методологічний підхід (принцип) застосовано дослідником». Як уважає автор (із нею треба погодитися), «таким підходом є певна вихідна аксіоматична, здебільшого світоглядна ідея, яка визначає загальну стратегію (напрямок) дослідження, відбір досліджуваних фактів і – що є найважливішим – інтерпретацію результатів дослідження» [8, с. 11].

Грунтуючись саме на аксіоматичній ідеї у науковому пошуку в разі напрацювання поняттєвого інструментарію праволюднинної проблематики, з огляду на позиції належно апробованого потребового дослідницького підходу, який «належить до соціолого-позитивістської парадигми», професор П. Рабінович ще понад двадцять років тому запропонував (до речі, як зізнається, з певними уточненнями обстоює й донині) таку дефініцію загального поняття прав людини: «Основоположні права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем

розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів» [8, с. 12]. І таке визначення заслуговує на визнання його еталонним, навіть доктринальним, трансформація якого у легальне поняття певною мірою засвідчує факт переходу наукового знання про цей феномен у позитивно-правову сатисфакцію його. А це має особливе значення для інституціоналізації прав людини на національному рівні, тобто закріплення їх в Основному Законі – зокрема в Розділі другому чинної нині Конституції України, що очікує реформування (підготовлено Робочою комісією нова редакція цього розділу очікує розгляду у Верховній Раді України [13, с. 3–15].

Висновки. Безумовно, розглянуті деякі підходи до формування уявлення про такий загальноцивілізаційний феномен, як права людини, не вичерпує наукознавчу значущість необхідності дослідницьких пошуків оптимальних варіантів, зокрема таких, що відповідають сучасним потребам юридичної науки. Отже, у цьому напрямі в загальній теорії права очікують на нові концепції з обґрунтування дефініцій головного компонента категоріально-понятійного апарату праволюдності проблематики. Якими будуть ці пошуки, передбачити складно. Однак основою їх, безумовно, стануть наявні і певною мірою усталені через найрізноманітніші публікації (монографії, підручники, навчальні посібники, статті у фахових виданнях) визначення поняття права людини.

1. Рабінович П. М. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії) / П. М. Рабінович // Український часопис прав людини. – 1997. – № 3–4. – С. 12–21.

2. Антонович М. Правова культура українського народу в сфері прав людини: історичний розвиток та сучасний стан / М. Антонович // Право України. – 2003. – № 12. – С. 75–79.

3. Мицик В. В. Права людини у міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми захисту: підручник / В. В. Мицик. – К.: ВД «Промені», 2010. – 722 с.

4. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / М. Панов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 50–60.

5. Науково-педагогічне дослідження: навч. посібник / уклад. Н. Н. Чайченко та ін. – Суми: Ніко, 2013. – 180 с.

6. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: навч. посібник / Д. В. Чернілевський, М. І. Томчук, О. А. Дубасенюк та ін.; за заг. ред. Д. В. Чернілевського. – 3-тє вид., переробл. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. – 364 с.

7. Зянько В. В. Основи науково-дослідної роботи: навч. посібник / В. В. Зянько, К. О. Ковань, Т. О. Журко. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 143 с.

8. Рабінович П. Основоположні права людини: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження та викладання / П. Рабінович // Право України. – 2015. – № 2. – С. 9–23.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

10. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петрушин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.

11. Теорія держави і права: навч. посібник / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 464 с.

12. Бачинін В. А. Філософія права: словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К.: Ін Юре, 2003. – 408 с.

13. Боровікова В. С. Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасні українські реалії / В. С. Боровікова, О. М. Заверуха // Науковий вісник ЛьвівДУВС. Серія Юридична. – 2016. – Вип. 2. – С. 3–15.

Боровікова В. С., Заверуха О. М. Права человека как прецизионный феномен историко-правовой науки

Исходя из современного представления о правах человека как о моральном стандарте человеческой цивилизации, уяснена теоретико-правовая сущность этого значимого научного концепта, проанализированы некоторые подходы отечественных ученых к осмыслению феноменологической прецизионности в определениях этого понятия. Акцентируется на значении поисков оптимальных вариантов его научно обоснованных дефиниций для правоприменительной практики.

Ключевые слова: права человека, термины, понятия, общая теория права, прецизионность, феномен.

Borovikova V. S., Zaverukha O. M. Human Rights as Precedent Phenomenon of Historic and Legal Science

As ideology of human rights is getting more and more widespread and demanded in state and social life, the fact which was initiated a few years ago of the constitutional reform that foreseen the substantial review and approaching to European standard by the second chapter of the Constitution of Ukraine is testified in the work, it also should be point out the fact, that the only actual is the consideration of a set of determined theoretical aspects of the problem in the national jurisprudence. Therefore, the aim of the article is the attempt to compile separate widespread in law science approaches of the outstanding Ukrainian scientists to the theoretical and legal interpretation of applying basic concepts and categories.

Taking into consideration current idea of human rights as defining principles of legal statutes of the individual, as well as moral standard of human civilization, philosophical and legal and legal and pragmatic essence of this scientific concept is found out, in particular the expediency of applying to it the

notion «concept» is substantiate, suggested by the famous scientists meaning of the definition of the most applied in modern jurisprudence notion is analyzed, the scopes of achievements of phenomenological precedent in these definitions are found out.

Outline the value of the scientific researches optimal version of the formation of the theoretical substantiated definition of the category, as a particular phenomenon, in which expressed particular opportunities (freedoms) of individual, required for its existence and progress in particular-historical conditions, objectively given by the reached level of human evolution and established as international standards is pointed out, that worked out by Lviv law school foundations of human rights recommendations on this issues can be established as standards, as logically valuable elements lied on the basis of this definition mostly take the consequences of the essence of this phenomenon.

Key words: human rights, notions, concept, common theory of law, precedent, phenomenon.

Стаття надійшла 10 лютого 2017 р.

УДК 347.961

М. С. Долинська

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Розглянуто актуальні питання правового регулювання нотаріальної діяльності, зокрема правове регулювання діяльності праорганів нотаріату на території Візантійської імперії. Проаналізовано нормативний акт «Книги Епарха». Окреслено порядок доступу до професії табулярія як праоргану нотаріату. Зроблено висновок, що до цеху (корпорації) табуляріїв також належали викладачі законів і вчителі. Зауважено, що більшість норм «Книги Епарха» є актуальними і нині.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, табулярій, примікерій, кафедра.

Постановка проблеми. Нотаріат розвивався зі змінами суспільного устрою та зазнавав постійного впливу з боку держави.

Очевидним є те, що після падіння Західної Римської імперії, інститут нотаріату надалі розвивався і на Заході, і на Сході Візантії, яка існувала до 1453 року.

Розгляд питання правового регулювання нотаріальної діяльності на території Візантії є важливим з огляду на реформування інституту нотаріату та нотаріального законодавства.